

A csehszlovák katonai diplomácia második visszatérése

Zlatica Zudová-Lešková: *Zapomenutá elita. Českoslovenští vojenští diplomaté v letech 1938–1945. (Elfelejtett elit. A csehszlovák katonai diplomácia 1938–1945 között.)* Praha, Mladá fronta – Historický ústav Akademie věd České republiky, 2011. 240.

A MAGYAR (HAD)TÖRTÉNETÍRÁSHOZ hasonlóan a csehszlovák számára is sokáig mindössze egy melléktémát jelentett a katonai diplomácia kutatása. A nyugati, emigráns katonai egységek történetével is csak a hatvanas években kezdtek el foglalkozni, ezekben a munkákban azonban továbbra sem a katonai diplomácia elemzésére, leírására esett a hangsúly.¹ A kilencvenes és kétezres években egyre több munka jelent meg, amely már inkább a csehszlovák katonai diplomácia történetére összpontosított. Ezek a művek legtöbbször a katonatiszteknek az emigráns kormány, illetve hadsereg létrehozásában játszott szerepét tárgyalták, esetleg egy-egy, az ellenállásban fontosabb szerepet betöltő tiszt életét mutatták be (például a később, a kommunizmus éveiben, egy koncepciós perben halálra ítélt Heliodor Píkáét).² Az itt tárgyalt könyvben a szerző, Zlatica Zudová-Lešková, a Cseh Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa tehát elsőként elemzi – alapvetően levéltári forrásokra támaszkodva – a második világháborús katonai diplomácia eddig feltáratlan történetét. Könyvének köszönhetően ez a hányatott sorsú elit immáron másodikjára térhetett vissza: 1945-ben a kényszerű emigrációból, most a feledésből.

A bevezető fejezet az előtörténetet foglalja össze. Itt esik szó a csehszlovák katonai diplomácia kialakulásáról. Az első katonai missziók már az első világháború után egy évvel megkezdték működésüket a különböző szövetséges országokban, de hamarosan a vesztes államokba is delegáltak katonai ügyvivőket (például 1922-ban Magyarországra). A katonai attasék – hivatásuknál fogva – a Honvédelmi Minisztérium (*Ministerstvo národní obrany*) hatáskörébe, a második, hírszerző osztályhoz tartoztak, kinevezésükhöz azonban a Külügyminisztérium (*Ministerstvo zahraničních věcí*) hozzájárulása is szükséges volt. A harmincas évek második felében bővülni kezdett a katonai attasék feladatköre. 1937-től kezdve – németellenes élel – a hírszerzés és ügynökhálózat szervezése vált a csehszlovák katonai attasék egyik fő tevékenységévé, emellett ők kezelték a külföldről irányított ellenállás megszervezéséhez nélkülözhetetlen pénzügyi támogatásokat is.

A következő fejezet mindössze három nap történéseit foglalja össze. 1939. március 14-e és 16-a között gyökeres fordulat állt be a maradék Csehszlovákiában. Hivatalosan a német hatóságok napokon belül átvették a csehszlovák diplomáciai missziók épületeit, anyagait, a delegált személyeket pedig visszahívták. Ez utóbbi

¹ Az első vonatkozó művek egyike: BROD-ČEJKA, 1963.

² BENČÍK-RICHTER, 1997.

azonban nem valósult meg teljesen. A 74 diplomáciai misszióból 22 nem szüntette be működését, a diplomáciai kar tagjai közül pedig hat követ, tizenöt konzul és a Népszövetség miatt Genfben működő csehszlovák hírügynökség vezetője továbbra is folytatta a munkáját. Pozíciójuk megtartását az tette lehetővé, hogy semleges országokban vagy más, Csehszlovákiával jó kapcsolatot ápoló államokban voltak kiküldetésben. A tisztségéről lemondott többi munkatárs nagy többsége sem volt lojális a német hatóságokhoz: harmincketten tértek vissza a Protektorátusba, közülük többen csatlakoztak az otthoni ellenálló szervezetekhez. Tizenheten emigráltak, majd csatlakoztak a szerveződő külhoni ellenálláshoz; csak hárman maradtak kiküldetésben a németek beleegyezésével; egyikük pedig Szlovákia diplomáciai karába lépett át.

A katonai attasék hasonlóan viselkedtek, mint a civil diplomáciai kar tagjai: nem mindenki adta át hivatalát a német hatóságoknak, többen maradtak hivatalukban, így a csehszlovák emigráció számára fontos városokban is (Varsó, Párizs, London). Mások a fogadó állam beállítottsága miatt nem dönthettek a maradás mellett: a berlini és a budapesti attasé, Antonín Jan Hron vezérkari ezredes és Bohumil Klein vezérkari őrnagy találta magát a legnehezebb, de talán leginkább egyértelmű helyzetben. A két fogadó állam Csehszlovákiával ápolt viszonya ismeretesen nagyon rossz volt, végül a németországi és a magyarországi diplomáciai misszió számára nem maradt más lehetőség, mint a követségek bezárása. Hron és Klein hivataluk átadása után visszatértek a Protektorátusba, ahol azonnal kapcsolatba léptek az ellenállással, azonban tevékenységüknek hamarosan véget vetettek a német hatóságok.

A fejezet végén egy sokrétű elemzéssel szolgál a szerző, melyben arra tér ki, hogy a hivatalukat feladó, illetve megtartó katonatisztek milyen múlttal rendelkeznek. (65.) Azt is figyelembe vette, hogy az első világháborúban részt vettek-e a Csehszlovák Légión harcaiban, vagy épp lojálisak maradtak a Monarchiához. A „hivatalban maradás vagy hazatérés?” dilemmája fontos volt ezekben a napokban, ezért nem meglepő, hogy a könyv is foglalkozik vele, igaz, talán nem túl nagy terjedelemben. Ennek az lehet az oka, hogy a katonai attasék számára tulajdonképpen (mint ahogy a számokból látszik) nem volt más választás, mint az emigráció. A légionista múlttal rendelkező katonatisztek közül csupán egy maradt hivatalában: a volt római katonai attasé, Vojtěch Vladimír Klecanda tábornok, aki így a Protektorátusban egyedüliként döntött a kollaboráció mellett. A hivatalukat elhagyók soraiban főleg olyanokat találunk, akik szolgáltak a Monarchia seregében, azonban ők csatlakoztak az otthoni ellenálláshoz hazatértük után. Az egykor a k. u. k. hadseregben szolgálók között is akadt olyan, aki nem hagyta el szolgálati helyét: a londoni katonai attasé, Bedřich Kalla vezérkari alezredes. Az ő esetében azonban a szolgálati hely egyértelműen kijelölte a háború alatti tevékenysége kereteit, mivel a csehszlovák diplomáciai kar Jan Masaryk vezetésével a helyén maradt a Csehszlovákiával jó viszonyt ápoló Nagy-Britanniában, így Kalla számára magától értetődő lehetett, hogy nem hagyta el a hivatalát.

A következő nagyobb egység 1939 márciusától októberéig tekinti át az eseményeket, ebben az időszakban alakultak meg az első csehszlovák katonai egységek francia területen. A katonai attasék már ezt megelőzően is foglalkoztak a harcolni kívánó emigránsokból, illetve a külföldön vendégmunkásként dolgozó csehszlovák állampolgárokból álló alakulatok megszervezésével, tevékenységüket azonban

nem minden esetben koronázta siker. Először Lengyelországban volt eredményes a katonai egységek szervezése, igaz, ez is viszonylag későn, augusztusban történt meg. A világháború kirobbanása után ez az egység a Szovjetunióba került, és ők adták a gerincét a később felállított keleti csehszlovák hadtestnek.

Franciaországban és Nagy-Britanniában elsősorban a nagyköveteknek volt nehéz dolguk: először a csehszlovák emigráns kormányt kellett elismertetniük, majd azután hozzá kellett látniuk a katonai egységek szervezéséhez. A második világháború kitörése természetesen felgyorsította az események folyását: a csehszlovák emigráns kormányként működő Csehszlovák Nemzeti Bizottságot (*Československý národní výbor*) hamarosan elismerték Franciaországban, Nagy-Britanniában, majd az utóbbi domíniumaiban is. A bizottság *de facto* honvédelmi minisztere Sergej Ingr tábornok volt, aki létrehozta a csehszlovák katonai megbízott (*československý vojenský zmocněnec*) és az összekötő tiszt (*styčný důstojník*) posztját. Az ilyen beosztásba kerülő személyek olyan államokban teljesítettek szolgálatot, ahol nem működött vagy nem működhetett csehszlovák katonai attasé. Így például Bulgáriában és Magyarországon, ahol a csehszlovák diplomácia közvetlenül nem léphetett fel saját érdekében. A balkáni országban az összekötő tiszt hivatalosan a bolgár Bányászati és Kohászati Társaság megbízottjaként, hazánkban pedig mint a francia konzulátus egyik munkatársa dolgozott. Jugoszláviában és Romániában a csehszlovák katonai megbízottak nagy mozgásterrel rendelkeztek. A négy államban az eltérő körülmények ellenére is hasonló volt a megbízottak és összekötők feladata: a megfelelő papírral, ellátmánnyal együtt továbbküldeni az emigránsokat Franciaország vagy a Közel-Kelet felé. Utóbbi területre 1940 során érkeztek meg az első katonai megbízottak, akik tevékenyen hozzájárultak a csehszlovák egységek szervezéséhez.

Külön feladatot kapott František Moravec ezredes, aki a hírszerzés vezetője, valamint különböző szabotázsakciók szervezője lett: a javarészt volt katonatisztek (mint korábban szó esett róla, nem egyszer a volt katonai attasék) fontos információkkal látták el az emigráns katonai szervezeteket, emellett a Protektorátusból menekülőknél is megszervezték az útját. Az egyik ilyen titkos útvonal, az úgynevezett „balkáni út” háttéréről alig esik szó ebben a könyvben, valószínűleg azért, mert a csehek hazánkban is átvezető emigrációs útvonalának történetét már korábban kutatták. (Ebben nagy szerepe volt a fentebb már hivatkozott Toman Brodnak,³ aki viszont a katonai diplomáciával nem foglalkozott mélyebben.)

Az Észak-Amerikában működő katonai megbízottnak, Oldřich Španiel ezredesnek a feladatköre eltért a fentebb említettekétől: Kanadában ugyan a csehszlovák katonai érdekeket képviselhette, de az ekkor még semleges Egyesült Államokban hivatalosan ebben a státuszában nem működhetett. Így előadásokat tartott, valamint publicisztikai tevékenységet folytatott, amellyel az amerikai közvélemény figyelmét hívta fel a csehszlovák háborús célok fontosságára. Emellett az egyesült államokbeli szlovák emigránsokat is igyekezett meggyőzni a csehszlovák állam létjogosultságáról, mivel közülük sokan az önállóvá vált Szlovákiával szimpatizáltak.

A következő két nagyobb fejezet a csehszlovák katonai diplomácia történetét már a világháború végéig tárgyalja. A csehszlovák emigráns haderő kiépítése mellett a jobb együttműködés érdekében a katonai diplomáciát is a hadügyminisztérium

³ BROD, 1968.

irányította. A szövetséges kormányok államaiba (hasonlóan más emigráns kabinetekhez) katonai attasékat delegáltak. Így az angol háborús kabinethez, a Francia Nemzeti Bizottsághoz, illetve a lengyel, norvég, belga, luxemburgi, holland és jugoszláv emigráns kormányokhoz is neveztek ki attasékat – ugyanezt a lépést az említettek is megtették az emigráns csehszlovák kormány felé. Az idő előrehaladtával újabb államok ismerték el ezt a kormányt, így újabb országokban jelentek meg a katonai attasék. Az Egyesült Államokban a már említett Oldřich Španiel feladatköre az ország hadba lépése után bővült, hiszen a csehszlovák emigráns hadsereg számára már a kanadai határ déli oldalán is gyűjthetett önkénteseket. A toborzás problémáival az emigráns katonai egységek a háború alatt végig küzdöttek. Korántsem rendelkeztek akkora emberanyaggal, mint francia- vagy lengyelországi társaik, így a katonai attaséknak égetően fontos feladata volt, hogy önkénteseket toborozzanak. Ez gyakran nem várt nehézségekbe ütközött.⁴

A katonai diplomácia külön területét képezték a katonai missziók, amelyek olyan országokban jöttek létre, ahol csehszlovák katonai egységek működtek. Fő feladataik közé tartozott a csapattestekről való gondoskodás és a csehszlovák emigráns hadügyminisztérium katonai egységekkel, valamint más szövetséges parancsnokságokkal való kapcsolattartásának biztosítása. A hadszínterek változásával újabb katonai missziók jöttek létre különböző területeken, igaz, ezek gyakran vesztek is a jelentőségükből (ilyen volt a közel-keleti misszió, amely 1943-tól már nem töltött be meghatározó szerepet a csehszlovák katonai diplomáciában). A parancsnokságokhoz beosztott csehszlovák tiszteknek az is a feladataik közé tartozott, hogy csehszlovák állampolgárságú önkénteseket toborozzanak a felszabadított koncentrációs vagy éppen szövetséges hadifogolytáborokban: ezt a feladatot látta el a normandiai partraszállás után létrejött misszió a szövetségesek 21. hadseregcsoportjánál. Az egy évvel korábban létrejött itáliai misszió az volt a küldetése, hogy a Protektorátusból vagy Szlovákiából az itáliai frontra vezényelt csapatoktól dezertált katonákat besorozzák a saját egységeikbe. A Jugoszláviában létrejött misszió az előbbiektől eltérő szerepe volt. A Balkánra küldött František Hieke-Stoj ezredesnek nemcsak a délszlávokkal, hanem a csehek és szlovákok által 1943-ban alapított partizánalakulattal is kapcsolatot kellett tartania. A háború végén változott az ezredes feladata: ekkor elsősorban a jugoszláv partizánok mellett harcoló csehek és szlovákok repatriálásával foglalkozott. Hasonló céllal Nagy-Britanniában is létrejött egy katonai misszió, amelynek az is a feladatai közé tartozott, hogy felszámolják, átalakítsák a különböző csehszlovák katonai missziókat a háború végeztével.

Az utolsó fejezet foglalkozik a diplomáciai testület második világháborút közvetlenül követő időszakával. A Németországot megszálló szövetséges haderők, valamint a vesztes államokba delegált Szövetséges Ellenőrző Bizottságok mellett is létrehoztak csehszlovák katonai missziókat. Az ide delegált tisztet az a Honvédelmi Minisztérium nevezte ki, amelynek a szervezeti felépítése 1945-ben, a

⁴ A második világháború alatti csehszlovák-lengyel kapcsolatok témáját Jiří Friedl kutatja Csehországban. Látókörébe a Těšín vidékéről a csehszlovák vagy lengyel hadseregbe besorozni kívánt hadifoglyok kérdése is beletartozik: a vegyes nemzetiségű területről származó hadifoglyokért valóssággal feszült légkör közepette „harcoltak” a két szövetséges emigráns hadsereg toborzói. Lásd: FRIEDL, 2005.

békeidőszakra való áttérés miatt megváltozott. Ennek az időszaknak volt az újítása, hogy a minisztérium második osztálya maradt ugyan felelős a katonai diplomatakért, azonban létrehozták a főparancsnokság hetedik osztályát is, amely szintén a katonai attasék személyi ügyeiben járt el. A háború után a missziók számát csökkenteni kezdték, noha a repatriálás nem ért még véget. Továbbá új személyek is megjelentek a katonai diplomáciában, akik nem feltétlenül tartoztak a nyugati emigrációhoz.

A fentieket könnyen áttekinthető szerkezetben közli a könyv: rövid bevezetés után kronológiai sorrendben tárgyalja a csehszlovák katonai diplomácia második világháborús történetének eseményeit. Hasznos, hogy a kötet végén külön jegyzékben lehet megtalálni a második világháború alatt használt álnevek részletes jegyzékét. A fő téma tárgyalását gyakran egy-másfél oldalas szövegdobozok szakítják meg, amelyek egy-egy, az aktuális fejezetben felbukkanó személy rövid életrajzát közlik. Ezek a bejegyzések azonban nem törik meg a mű szerkezetét, hanem kiegészítik azt, továbbá a kiemelt katonatisztek biográfiai adatai alapján több, Csehszlovákiával kapcsolatos megállapítást is alá lehet támasztani: ilyen például az, hogy cseh tisztségviselők kerültek nagy számban Szlovákiába az első csehszlovák állam idején. Az is szembeűnő, hogy nyugati emigráns múltja miatt csupán egy-két főt nem értek retorziók (lefokozás, per, kitelepítés, megfigyelés), és többen emigrálni kényszerültek az 1948. februári kommunista hatalomátvétel után.

A kötettel szemben komoly tartalmi, szerkezeti kifogásolnivaló nem merül fel, pontatlanságok azonban szerepelnek benne. Így például tele van nyomdahibákkal, már az első oldalakon, a tartalomjegyzékben is találkozhatunk kivetnivalóval. Továbbá a magyar olvasónak tűnhet fel csak igazán, hogy a magyar szavakat, neveket sem sikerült minden esetben pontosan leírni. Egy példa: Karel Knížka alezredes rövid életrajzában olvasható, hogy 1915-ben Magyarországon a hajmáskéri tüzérlaktanyában szolgált. (57.) Talán nem is a település nevének elírása annyira bántó (*Hajmáskén* [sic]), hanem az, hogy Veszprém megye grófságként (*hrabství Veszprém* [sic]) van feltüntetve. Ez a hiba a forrásból is származhat, azonban egy kis utánajárással ki lehetett volna deríteni, hogy Magyarországon nem voltak örökletes grófságok, hanem vármegyei rendszer működött, amelynek a tisztségviselőit kinevezték vagy választották (ráadásul a csehben is létezik megfelelő szó a vármegyére, a latin eredetű *komitát*). A műnek egyébként nem célja, hogy a magyar-csehszlovák bilaterális viszonyokat tárgyalja, igaz, a második világháború alatt a két kormányzat között mind a civil, mint a katonai kapcsolatok igen gyengék voltak. Apró információkat mégis megtudhatunk a müncheni döntés utáni cseh(szlovák)-magyar diplomáciai viszony alakulásáról (például azt, hogy a budapesti követséget meddig működtették 1939-ben). (31.)

Végezetül el kell mondani, hogy Zlatica Zudová-Lešková *Elfelejtett elit* című könyve minden hibája mellett is hiánypótló: nemcsak adalék a második világháborús csehszlovák ellenállással kapcsolatos ismeretekhez, hanem az emigrációnak egyik igen fontos fejezetéről is szól. Világosan, lényegre törően foglalja össze a csehszlovák katonai diplomácia 1938–1945 közötti történetét, de hogy miért is felejtették el ezt az elitet, arra nem ad igazán választ.

Miklós Dániel

Felhasznált irodalom és rövidítések

BENČÍK-RICHTER

- 1997 BENČÍK, Antonín – RICHTER, Karel: *Kdo byl generál Píka. Portrét čs. vojáka a diplomata*. Brno, Doplněk, 1997.

BROD

- 1968 BROD, Toman: *Cesty československých uprchlíků přes Balkán v letech 1939–40*. In: *Československo a Juhoslávia. Z dejín československo-juhoslovanských vzťahov*. Hl. red.: HROZIENČIK, Jozef. Bratislava, Slovenská Akadémia Vied, 1968. 400–405.

BROD-ČEJKA

- 1963 BROD, Toman – ČEJKA, Eduard: *Na západní frontě. historie čs. vojenských jednotek na Západě v letech druhé světové války*. Praha, Naše vojsko, 1963.

FRIEDL

- 2005 FRIEDL, Jiří: *Na jedné frontě. Vztahy československé a polské armády (Polskie Siły Zbrojne) za druhé světové války*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 2005.